

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ЗАКОНУ БОЖОГО У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Вперше уроки Закону Божого були введені в гімназії Казанського навчального округу в 1809 р., у гімназичний курс петербургських гімназій - в 1811р. А в 1819 р. читання Священного Писання разом із Катехизисом було запроваджено в усіх гімназіях обов'язковим предметом, але без визначення плану, програми, методичних розробок, навчальних годин та засобів фінансування законоучителів. Згідно Статуту 1828 р. у гімназичний курс входив і Закон Божий.

Поступово Закон Божий як предмет гімназичного викладання з'ясувався і визначився, прийняв усталені форми і сформулювався у 1851 р., коли вироблений прот. Райковським план викладання Закону Божого був затверджений Священним Синодом та згідно розпорядження Міністерства народної освіти був прийнятий у всіх гімназіях.

У 1881 р. для гімназій була складена та надрукована вже спеціальна і більш повна програма з предмета Закону Божого, з докладним визначенням у ній усього матеріалу, який підлягає вивченню, та з включенням у курс цього предмета переліку книг морально-релігійного змісту для читання у позаурочний час. У пояснювальній записці до викладачів Закону Божого укладальниками її були вказані обґрунтовані вимоги щодо викладання предмету. Вони вважали, що викладач Закону Божого повинен головним чином піклуватися не про суму викладених ним знань, а про те, щоб учні з кожного його уроку виносили думку, почуття, прагнення, здатні служити їм основою морально-релігійного життя.

У діючих програмах 1897 р. згідно Збірника програм та правил на 1886-1887 рр., який був укладений Б.О. Влахопуловим, було зроблено багато змін, які виявилися далеко не останніми, що були внесені до кінця ХІХ ст. і на початку ХХ ст.

Наприкінці 70-х рр. ХІХ ст. з особливим напруженням постало у суспільстві та в пресі питання про викладання Закону Божого в народних школах, і перш за все гостро

визначились два цілком протилежні шляхи його вирішення. Одні наполягали, щоб викладання Закону Божого в народних школах було дозволено виключно священнослужителям. Інші вимагали і навіть клопотали, щоб викладання Закону Божого було віддано світським особам.

У кінці 1898 р. у вченому комітеті Міністерства народної освіти виробили проект вирішення питання, хто повинен і може бути викладачем Закону Божого в народних школах. Усвідомлюючи велику важливість цього питання, Міністерство народної освіти, перш ніж остаточно його вирішити, визнало корисним, за допомогою періодичних видань, ознайомити з ним широкі верстви населення з метою всебічного його обговорення.

Громадська думка висловила свої погляди щодо цього питання. Вона зводилася до наступного:

- бажано, щоб викладачами Закону Божого в народних школах були священники, на котрих це накладається їх пастирським обов'язком. Але у зв'язку з тим, що зараз у багатьох школах немає законоучителів, а в майбутньому потреба у них буде ще більшою, то необхідно надати змогу викладання Закону Божого світським особам, але не інакше, як під наглядом місцевих священників, які повинні скеровувати це навчання в дусі віри і бути відповідальними за це перед суспільством;

- настановлення дітей у вірі не починається у школі і у школі не закінчується. Законоучительські уроки Закону Божого повинні мати на меті привернути і приготувати дітей до прийняття та засвоєння тих уроків, які вони потім протягом усього життя будуть приймати від церкви, тому що морально-релігійне настановлення переважно впливає на ніжне серце дітей, тому дитинство з отроцтвом - найпридатніший та найдорожчий час для прищеплення істин віри та правил благочестя;

- треба, щоб учителі були люди віруючі і віддані вітчизні - це важливо не тільки у відношенні до Закону Божого, але й до других предметів народної школи.

Підсумовуючи різноманітні вислови громадськості, представники педагогічної думки нагадали читачам періодичних видань, на сторінках яких друкувалася дискусія, яку точку зору мали деякі видатні діячі освіти та виховання на питання морально-релігійного виховання особистості.

І.Б. Базедов вимагав, щоб навчання для дітей якомога менше поєднувалося з труднощами і було для них розвагою, святом, тому із релігійних настанов повинно бути виключено усе, що має збуджувати почуття страху та смутку. Бог є любов, - нехай же у душі дитини складаються почуття, які викликані тільки цим уявленням про Бога. Всупереч Ж.-Ж. Руссо він припускає, що навчати релігії можна приблизно у 8-10 років (у Руссо - напередодні повноліття), але застерігає, щоб викладачі Закону Божого не здумали учити словами, тобто тому, що діти повинні тільки запам'ятати, а зрозуміти були не в змозі. Тому

Катехизис та взагалі учіння про таїнства мовлячи зовсім виключити із шкільної програми.

Й.Г. Песталоцці вважав, що спочатку людину повинне розвивати сімейне оточення, а потім - суспільне. Релігійне виховання дітей здійснюється у першій, тобто сімейній обстановці, старання перш за все матері. Крім матері, Песталоцці бажав би бачити ніяких інших наставників релігії до того часу, поки не укріпиться релігійна молоді людина. В заснованому ним навчальному закладі Закон Божий залишений був тільки для старших класів і викладався два рази на тиждень.

Ф.А. Дістервег наголошував на тому, що в викладанні релігії має значення тільки моральна сторона, яка однаково може бути засвоєна дітьми, якої б вони не були релігійні та віросповідальні. Релігійність, вважав педагог, як устремління до єднання та злиття з Богом, ніщо інше, як наслідок моральності, а не навпаки.

В усьому цивілізованому світі релігійне виховання визнається однією із провідних основ виховання народу, а тому в усіх державах Європи і Америки уряд, зацікавлений у моральності народних мас, вимагає такого навчання, яке б не йшло у розріз із істинами християнської віри. Але не усе народи однаково ставилися до самого викладання релігії в народній школі.

У цьому відношенні ми зустрічаємо досить різні підходи щодо вирішення цієї проблеми. Так у трьох державах Європи (Франція, Голландія, Бельгія) та у багатьох північноамериканських штатах курс Закону Божого був зовсім виключений із навчальної програми народної школи; у двох державах Європи (Англія, Італія) Закон Божий викладався у XIX ст., а відвідування цих уроків було необов'язковим і батьків залежало звільнити дітей від цих уроків або навіть, через посередництво шкільної ради, скасувати ці уроки. В усіх інших державах Європи Закон Божий обов'язково викладався у народній школі.

Однією з них була у XIX ст. і наша країна. У нас було дійсно неможливим і небажаним виділення Закону Божого із навчальної програми і перекладання турботи про нього на батьків учнів. З цим не можна не погодитися, якщо тільки уявити собі рівень розвитку деяких сільських батьків та міської бідноти, тобто великої кількості населення, і якщо усвідомити, що в деяких селах багатьох містах навчання Закону Божому діти поза школою виявилось б і неможливим.

При єдності віросповідання і такої ролі нашої церкви, що робила неможливим існування як держави в державі, а тому не припускала боротьби церкви з державою за владу, релігійне навчання в народній школі було абсолютним нормальним і бажаним не тільки на той час, а й в майбутньому, не маючи ні однієї із типичних незручностей, які спонукали багато інших держав виключити із навчальної програми курс Закону Божого. Так міркували добропорядні інтелігентні люди, а що стосується народу, для якого існували народні школи та училища, то про нього й говорити немає чого: для нього навчання релігійно-моральне виховання нероздільні навіть

стосовно місця проведення й часу, а школа без Закону Божого - не школа.

Курс Закону Божого у XIX ст. був виключений із навчальної програми народної школи у Голландії, Бельгії та Франції. Із цих трьох держав релігії було надано більше уваги Францією, тому що в Голландії і Бельгії Закон Божий викладався у шкільному приміщенні, за бажанням батьків, тільки у позаурочний час, а у Франції діти звільнялися від усіх уроків на один день із шести навчальних днів тижня для того, щоб батьки з більшими зручностями мали змогу організувати уроки Закону Божого у позашкільних закладах.

У всіх трьох державах Закон Божий був виключений із школи не тому, що в них хотіли виховувати дітей у безвір'ї. Духовенство цих держав не зжилося зі світською владою, а світська влада гадала, що не помилиться, якщо довірить батькам релігійне виховання їхніх дітей.

У Голландії законом був виключений курс Закону Божого із навчальної програми ще у 1857 р., у Бельгії - через 20 років, а у Франції - наприкінці 80-х рр. XIX століття. Але навряд чи хто-небудь наважиться стверджувати, що голландці займали з моральності низьку ступінь в оточенні європейських народів саме тому, що Закон Божий викладався в них у позакласний час або у позаурочному закладі.

Таким чином, стає очевидним, що навчання Закону Божому у самій школі є одним із засобів, але не єдиним для того, щоб релігія, а з нею і моральність проникали у народ. Але з того, що у нас була неможлива інша організація справи, крім обов'язкового включення релігії у склад навчальної програми, ще не виходить, що виключення її свідчило про безбожність. Головне питання тут не у формі, а у самій суті справи. Як легко уявити собі, що школа, в якій вчать Закону Божому, але не виховують за його допомогою, залишається по суті без релігії, так легко зрозуміти й те, що в тій державі, де школярі завдяки піклуванню батьків не позбавлені впливового впливу Закону Божого, хоч він і був виключеним із навчальної програми, - така школа все одно релігійна, тобто моральна.

У 1878 р., коли переглядався шкільний закон у Голландії, в якому проводилось виділення релігії із навчальних програм, виявилось, наскільки для Голландії така організація справи доречно: тільки-но законодавча палата встигла розпочати обговорення закону, як католики подали петицію в палату, в якій просили не затверджувати закон; але представники народу наполягали на утвердженні закону, і тоді різні за віком протестанти, які населяли країну, подали прохання королю з клопотанням, щоб він відмовив у своїй санкції закону та увів у Голландії "народні школи з Біблією", але король погодився із законодавчою палатою.

Ми гадаємо, що саме у такій країні, де протягом п'яти днів було зібрано багато тисяч підписів задля вирішення питання про Закон Божий, уряд може бути впевненим у наполегливому піклуванні батьків про релігійне

навчання та морально-релігійне виховання своїх дітей.

Від групи європейських держав, які безумовно виключили Закон Божий із шкільного обов'язкового навчання, перейдемо до Італії та Англії, в яких викладання Закону Божого було необов'язковим. Зрозуміло, що в цьому відношенні треба розрізнати Англію, духовенство якої входило до складу суспільства і навіть нерідко поглинало крапі його сили, та Італію, де духовенство утворювало мов би озброєний табір у оточенні мирних громадян.

У Англії з 1870 р., з того часу, коли уряд почав видавати субсидії школам та скасував не вплив, а переваги духовенства в шкільній справі, було дозволено викладання Закону Божого у школі, при цьому урядовим інспекторам заборонялося контролювати його успіхи; саме ж викладання Закону Божого було необов'язковим, і батькам надана змога не посилати своїх дітей у школу на уроки Закону Божого. Якщо школа не дотримувалася цих установ, то вона позбавлялася урядових субсидій.

Релігійність англійців складала такий загальновідомий факт, що навряд чи хто-небудь запідозрив би англійський уряд у ворожості до духовенства або прохолодному ставленні до релігії. Дуже важливо при цьому зрозуміти, що англійці улаштували саме так, а не інакше, в ім'я свободи совісті, внаслідок великої кількості сект, які у них існували і з котрих жодна не хотіла нав'язувати своє учення особам, які не співчували і не підтримували його.

У Італії міським думами та шкільним радам надавалося право виключати Закон Божий із навчальних занять у школі. Про викладання Закону Божого зовсім не згадується у законі 1877 р. Звісно, що Рим і Генуя виключили викладання Закону Божого, але ця постанова була скасована урядом внаслідок апеляції батьків.

Дуже корисним буде задуматися, чи зможемо ми відкрити у наведених фактах одну загальну, провідну лінію, яка допомогла б нам з'ясувати, яке саме положення церкви сприяє роз'єднанню її зі школою, і яке утворює умови для зближення церкви й школи, початкового навчання і морально-релігійного виховання.

У тих державах, де духовенство вчасно усвідомило силу суспільства, вчасно зробило поступки, усвідомило потреби часу - зв'язок між школою і церквою не поривався, а суспільство і по теперішній час віддає перевагу контролю духовенства за навчанням релігії у самій школі. Так обстоювали справи у Германії, духовенство якої виховувалося на богословських факультетах університетів разом із мирянами, а потім продовжувало розуміти їх, дорожити владою та значенням не за законом, а в силу довіри та поваги суспільства.

Особливим впливом на школу користувалося духовенство в трьох скандинавських державах, де ще у XIV ст. почалося зближення народу із духовенством, що було його представником. Найбільше значення набувало в школі датське духовенство, завдяки

чому ця країна випередила деякі держави Європи кількістю та якістю своїх народних шкіл, де нарівні з літературою, історією, географією, природничими науками значна кількість навчальних годин віддавалася Закону Божому.

Після цього важко не погодитися з тим, що тільки там, де викладання релігії у школі не зустрічає перешкод через різноманітні релігійні переконання батьків, там зв'язок школи з церквою тим сильніший, чим енергійніші просвітницькі устремління духовенства, чим більше суспільство може довіряти тому, що не дивлячись на необхідність Закону Божого, духовенство не має наміру принижувати науки й саме на знаннях буде засновувати моральне й політичне виховання юнацтва.

Духовенство в усіх народів складає частину інтелігенції, покликану задовольняти одну із головних духовних потреб людини. Важко уявити собі таку країну, де школа, яка теж спрямовує свої зусилля до духовної сторони людини, залишалася б поза впливом релігійності. Навіть там, де законом виключено релігію із навчальних шкільних програм, церква впливає на школу через батьків та вчителів, піклується про морально-релігійне виховання та навчання дітей поза школою.

Якщо в суспільстві релігія відіграє певну роль, то більш повним і безпосереднішим повинен бути вплив на школу нашої православної церкви, у середовищі якої ми маємо теплих друзів, які зацікавлені життям народу у його сьогоденні та віддані справі виховання народу шляхом морально-релігійного виховання підрастаючого покоління.

При цьому слід зазначити, що необхідно, щоб духовенство не цуралося потреб сучасного суспільства, а жило його ідеалами і викликало довіру та симпатію до себе кращої частини нашого суспільства.

У дусі реформ, в числі яких не останнє місце посідають самоврядування та самодіяльність суспільства на ниві народної освіти, повинна діяти і наша церква, щоб не втратити значення друга та радника суспільства. Більшість членів українського суспільства буде симпатизувати тільки тій частині духовенства, яка дорожить впливом, заснованим не на силі, а на спільності інтересів та устремлень, на прихильності, повазі та довірі людей, яка не ставиться зневажливо до справи оновлення України. Адже не розпорядженнями, не караючими законами встановлюється зв'язок школи з церквою та релігією. Ці результати досягаються тільки такими законоположеннями, які здійснюють людську гідність, викликають довіру до себе багатьох представників суспільства.

Однак одним викладанням Закону Божого ще не вирішуються питання моральності школи, потрібне виховуюче викладання, яке може бути утворене тільки натхненним відношенням до морально-релігійного виховання молоді, живим зв'язком між вихователями та суспільством, які повинні йти рука об руку, сповідуючи одну й ту ж християнську релігію любові та добра.